

ТАЛАСОКРАТИЧНІ РИСИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Сьогодні, в період культурних змін у глобальному світі, уникаючи небезпеки розчинення у світовій масовій культурі та розуміючи необхідність орієнтуватися на зовнішні стандарти, українцям важливо не загубити ті риси, які є основою української національної культури. Існує думка, що сьогоднішня пострадянська доба схожа з постренесансною світоглядною кризою та добою бароко і Просвітництва, де утверджуються національні мови та культури [1]. Тому нам необхідно відстоювати свою власну мову, національну культуру та ідентичність, зберігати притаманні нам цінності.

Досить повно характеризує панораму духовності сучасного світу концепція дихотомії його на таласократичну та телурократичну культури, яку висунула сучасна культурологія (С. Дацюк, В. Грановський). Ще у 1942 р. Карл Шмітт (праця «Земля й море») сформулював концепцію базового геополітичного культурного дуалізму, що полягає у існуванні двох типів цивілізації – таласократичній і телурократичній. На думку вчених, таласократія – це морська могутність, влада води (термін походить від двох давньогрецьких слів: «talassa» – море і «kratius» – влада). Для неї характерні динамізм і демократія. Телурократія («tellus» – земля) означає владу землі, сухопутну могутність, для якої характерні сталість і незмінність у часі, ідеократія [2, с. 296]. Вчені вважають, що таласократія і телурократія не зводяться до чисто географічних параметрів суші чи води, а, перш за все, відбивають глибокий культурологічний зміст: ментальність чи тип мислення, етичні та юридичні норми, певний тип духовності суспільства. Якщо існують таласократичні й телурократичні нації, то існують і таласократичні й телурократичні культури.

Характерною особливістю таласократичної культури є те, що вона виникає на узбережжях морів і великих судноплавних рік, на шляхах інтенсивної торгівлі, і визначальним в її формуванні є торгівля, обмін

товарами, духовними цінностями, дух індивідуального підприємництва й індивідуалізм. Відповідно до цих умов спостерігається рухливість етичних і юридичних норм. Цивілізації, які формуються в таких умовах, швидко розвиваються і легко змінюють свої зовнішні культурні ознаки.

Таласократичний тип культури формується як відкритий для зовнішніх впливів і здатний до внутрішніх змін, оскільки індивідуальність та індивідуальне рішення особистості має важливе значення для цього типу духовності суспільства [2]. Найбільшою цінністю таласократичної культури є вільна людина, індивідуальність і особистість, творець і носій цінностей відкритої культури. Головними ознаками цінностей цього типу культури є рухливість, раціональний характер цінностей, змінність, можливість об'єднання як на основі успішності певної практики, так і можливість несистемного об'єднання, яке базується на раціонально-прагматичних засадах.

Телурократичний тип культури пов'язаний з незмінним простором. Характерними ознаками цього типу є консерватизм різних форм суспільної свідомості й ідеології, стійка ієрархічність соціальної організації, тяжіння до величі й винятковості, пасіонарність. Прикладом цивілізацій цього типу можуть служити Персія, Іран, Російська імперія, СРСР. Існує думка, що російська культура є замкнутою й ідеократичною, тобто телурократичною [2]. Така думка базується на позиції Російської імперії, яка вела політику утримання влади в Росії, що не враховувала індивідуальну успішність, індивідуалізм як духовну цінність, натомість підносячи колективістсько-общинну етику.

Українська культура за своєю генезою вважається первинною (по відношенню до російської) і більш давньою. Як відомо, вона з прадавніх часів формувалася на великому торговому шляху «із варяг в греки», який пролягав по Дніпру і став матеріальною підставою для формування першої Київської держави – Київська Русь. Ще за часів Геродота Україна вела жваву торгівлю пшеницею, хутром, медом, воском і т.ін. з давньогрецькими

містами-колоніями Північного Причорномор'я і з самою Грецією. Своєрідний інстинкт праці українців, культура праці, антеїзм як характерна риса української ментальності залишилися й до цього часу.

Всі національні культури є рівною мірою значимі, прекрасні й неповторні. Спробуємо виділити таласократичні риси української нації, які, на думку різних дослідників, полягають у тому, що українському народові характерна рухлива система цінностей, відкритість, миролюбність, повага до особистості, антеїзм тощо. Українській культурі притаманні такі риси таласократизму:

1) Свобода є однією з головних цінностей, вона підкріплюється боротьбою за економічно-соціальну самостійність. Свобода стала головною причиною виникнення козацької республіки. Відданість свободі й індивідуалізм оспівані в українському фольклорі і знайшли ґрунтовне висвітлення у філософії Г.С. Сковороди, чиє вчення цілком присвячене особистості, людській індивідуальності. Філософія Сковороди, зорієнтована на досягнення щастя людської особистості, викликала зацікавленість та знайшла продовження у російських філософів В. Соловйова, П. Флоренського, С. Булгакова.

2) В українській культурі відсутній потяг до величчя й винятковості, тому українці завжди були відкриті до впливів ззовні, приймали вчених з-за кордону і самі їздили вчитися за кордон, вміли себе поводити серед іноземців і не сторонилися їх.

3) Важливого значення набула індивідуальність, повага до окремішньої людини, успішна практика якої слугувала прикладом для наслідування.

4) Велике значення для українців завжди мала освіта, шанування освіти набуло сакрального характеру, тому не випадково перші вищі навчальні заклади в Україні виникли раніше, ніж у Росії (1580 р. – Острозька академія, 1632 р. – Києво-Могилянський колегіум). На Україні з давніх часів існувала досить розвинена система народних та монастирських шкіл. В Москві ж «перша публічна школа була відкрита тільки в 1664 р. випускником Києво-

Могилянської академії. В 1685 р. інший випускник Києво-Могилянської академії створює Славяно-греко-латинську академію за зразком Києво-Могилянської» [2, с. 306].

5) Шанобливе ставлення до жінки в українській культурі, очевидно, пояснюється залишками матріархальних уявлень, які дозволили співіснування патріархальних цінностей із наданням жінці більших соціально-культурних можливостей.

6) Українці вважаються «одним з найбільш симпатичних племен» (А. Павловський, «Грамматика малороссийского наречия», М. Сумцов «Слобожане» й ін.). Поєднання наївності та тонкого розуму, м'якість вдачі в родинному житті, поетична задумливість характеру, краса, мрійливість, пісенність, витонченість смаку – ці риси здатні зачаровувати інших. Характеризуючи українців, А. Павловський писав: «Я нашел в них что-то приятно меланхолическое, отличающее их, может быть, от всех других обитателей земного шара. Они имеют природную внимательность, остроту, склонность к музыке и способность к пению. Хлебосольество и простота нравов составляют их существенные свойства. В поступках просты, в делах справедливы, в разговорах откровенны, в намерениях основательны, любят опрятность и чистоту, работают тихо, но прочно. К наукам расположены, кажется, с природы» [3, с. 20].

У працях, присвячених дослідженню національних характерів, ті чи інші риси часто виступають у взаємозв'язку з особливостями побуту, культури, історичними подіями. Так, повага і делікатність по відношенню до інших пов'язані з прийнятим в Україні звертанням на «Ви» навіть до близьких і часто до батьків. Психологічні характеристики розглядаються як природні, успадковано обумовлені феномени, або як якийсь вище начало чи сутність, якими народ був наділений «від Бога». З іншого боку, є й інші спроби пояснення психологічних особливостей народного характеру. Так, М. Костомаров («Две русские народности») вважав, що географічне положення та історичні умови обумовлюють своєрідність націй і народностей.

Наприклад, різномірний етнічний склад населення України і те, що українці часто служили у військах інших держав і працювали в інших країнах, пояснює дух терпимості, відсутність національної зарозумілості, які перейшли потім у характер козацтва і залишилися в народі й до цього часу.

Усі відомі дослідження характерологічних особливостей українців кінця XVIII – початку XX ст. вказували на «наскрізні» риси для більшості з них. По-перше, це розвинуте особистісне начало, що проявляється у почутті власної гідності, незалежності й індивідуалізму: «...дух любочестия, превратясь в наследное качество жителей, предупреждает рабские низриновения и поползновения, послушен гласу властей самопреклонно без рабства» (Загоровский, 1788); «Если сказали ему, что его просьбы выполнить нельзя, он более не станет просить...не дозволяет, чтобы его оскорбляли грубыми словами, он уважает себя» (Филалет, 1857); «Племя южно-русское имело отличительным своим характером перевес личной свободы» (Костомаров, 1862) [4, с. 13]. По-друге, вважалося, що в Малоросії не було такої різкої відмінності у роді занять між освіченими верствами населення і простим народом, як у Великоросії. Всі дослідники робили акцент на внутрішньому (духовному) боці життя українців, а не на зовнішньому (матеріальному). «Украинец имеет более способностей к художествам, а великороссиянин – к ремеслам» [3, с. 19]. Також всі автори відзначають музичність українців і чарівну красу народних пісень. Зневагою до зовнішньої атрибутики у поєднанні з релігійністю і віротерпимістю українців багато авторів (Філарет, Костомаров, Чубинський) пояснюють і відсутність розколів на Україні. Відзначається також особливе ставлення до природи на Україні – велика увага до неї і участь її в тих чи інших формах у житті українців. Наголошується на великій кількості образів природи у народному фольклорі, використанні її в традиційних обрядах, у прикрашенні себе (вінки у незаміжніх дівчат) та свого дому квітами, травою, гілками, а також обов'язкова наявність квітів і садів, особливо вишневих, біля дому. Це оспівувалося і у фольклорі, і у Т. Шевченка – «Садок вишневий коло хати» і

т. ін. Часто наголошується на виключній охайності і чистоті українців. Очевидно, саме тому «милая страна Хохландия» зачарувала великого класика російської літератури А.П. Чехова, послужила стимулом для вивчення національних звичаїв, культурних традицій, костюмів, мови та надихнула його на створення різних образів у п'єсах «Три сестры», «Вишневый сад», у новелі «Невеста» й ін.

До ґрунтовного аналізу основних рис «двух русских народностей» звернувся М. Костомаров. Він вважав, що зовнішні ознаки між ними видно в костюмі, у домашньому житті – звичаях, обрядах, методах хазяйнування – і, звичайно, у мові. Але тільки духовна суть може відобразити головні ознаки тієї чи іншої народності. Безсумнівним для Костомарова є той факт, що географічне положення було першим приводом розрізнення народностей взагалі. Він не бачить «в Южной Руси ни малейшего стремления к подчинению чужих, к ассимилированию инородцев, поселившихся между ее коренными жителями; в ней происходили споры и драки более за оскорбленную честь или за временную добычу, а не с целью утвердить прочное вековое господство» [4, с. 30]. Москва ж, як і Рим, використовує переселення жителів міст на підкорені землі з метою використання їх для асиміляції місцевих народностей і об'єднання їх в одне ціле. «Москва поглощала самобытные части. В религиозно-умственной сфере отразилось то же. Образовалась нетерпимость к чужим верам, презрение к чужим народностям, высокомерное мнение о себе, на все не свое они смотрели свысока» [5, с. 47].

У південноруського народу такого не було. Адже здавна Київ, а потім Володимир Волинський були збірним пунктом місцеперебування іноземців різних вір і племен. З незапам'ятних часів південноруси звикли чути в себе чужу мову. Вже в X ст. вони ходили у Грецію, одні займалися ремеслом у чужій землі, інші служили у війську. Після прийняття християнства на Русь почали їхати іноземці з різних кінців. Особи княжого роду брали шлюб з владними особами католицької віри. У південноруських містах греки,

вірмени, євреї, німці, поляки, угри знаходили прихисток, взаєморозуміння. Поляки, переїхавши в київську землю як прибічники князя Ізяслава, полонилися веселим життям у цій землі.

Отже, таласократичні риси складають основу української нації. Сьогодні їм належить особлива роль. Завдяки своїй відкритості і здатності до внутрішнього еволюціонування та орієнтуючись на зовнішні стандарти українці можуть сприймати європейські цінності і поряд із українською національною ідентичністю конструювати наднаціональну європейську ідентичність.

Список літератури:

1. Титар О.В. Культурні ідентичності в глобалізованому світі (на прикладі слобожанських національно-культурних ідентичностей). Гуманітарний часопис, № 1 (22). – Х.: НАУ ім. М.Є. Жуковського «ХАІ», 2010. – С. 114-120.
2. Європейська та українська культура в нарисах: навч. посіб. К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 320 с.
3. Сумцов М.Ф. Слобожане: Історично-етнографічна розвідка / М.Ф. Сумцов – Х.: Вид-во Союз Харків. кредитов. союзу кооперативів, 1918. – 240 с.
4. Павленко В.Н. Введение в этническую психологию: учеб. пособие / В.Н. Павленко, С.А. Таглин. – Харьков : ХГУ, 1992. – 108 с.
5. Костомаров Н. Две русские народности / Н.И. Костомаров; [обработ. т-та, ред. А.П. Ковалева]. – К.; Х. : Майдан, 1991. – 71 с.